

EESTI KEELEUENDUSE JA ITAALIA *QUESTIONE DELLA LINGUA* PARALLEELID JA PÕIMUMISED*

DANIELE MONTICELLI

Kõrvutamise, mille ma selles artiklis läbi viin, on sihilikult problemaatiline. Otsides mitte ainult väga erinevate kultuuriruumide, vaid ka väga erinevate aegade mõtlejate ja ideede sarnasusi ja erinevusi, ei pääse kuidagi süüdistustest teadusliku ranguse puudumise kohta. Seega teen kohe selgeks, et siinne artikkel ei pretendeeri täpse filoloogilis-ajaloolise rekonstruktsiooni staatusele. Minu eesmärk on hoopis uurida teoreetilisi aluseid, argumenteerimise strateegiaid ja retoorikat, mida keele korraldamise ja uendamise kallal töötanud teadlased ja kirjanikud on läbi aegade Itaalias kasutanud oma tegevuse põhjendamiseks, ja neid kõrvutada eesti keeleuenduse tekkega intensiivistunud lingvistiliste vaidluste analoogsete aspektidega. Selle kaudu üritan esile tõsta keeleuenduse üldkultuurilisi ja ideoloogilisi aluseid, mis kipuvad puhtkeeleteaduslikes käsitlustes tagaplaanile jääma.

Alustada tuleb terminoloogiast. Kuidas määratleda eesti keelekorralduse ja keeleuenduse semantiline ja ajalooline vahekord? Üks võimalus on mõelda keeleuendusest kui keelekorralduse ühest osast või episoodist. Tiiu Erelti järgi on keelekorraldus „kirjakeele teadlik arendamine, rikastamine, stabiliseerimine ja ajakohastamine. Temas toimub keeleideaali otsimine ning selle poole liikumiseks keelesoovituste andmine ja normingute fikseerimine” (Erelt 2002: 15). Tiiu Erelti raamatus „Eesti keelekorraldus” leidub koht ka keeleuendajatele. Siiski on sealsamas mainitud ka võimalust vastandada keeleuendus keelekorraldusele, juhul kui viimast tõlgendatakse kitsamas mõttes (Erelt 2002: 21).

Oma tegevuse algusjärgus ei tundu Johannes Aavik olevat eriti huvitatud keeleuenduse spetsiifika väljatoomisest ega selle vastandamisest keelekorralduslikule tegevusele. Tema varasemates artiklites seisab *keele uuendamine* kõrvuti terve hulga muude mõistetega: *täiendamine, reform, korraldamine, puhastamine, kaunistamine, parandamine, edendamine* (Aavik 1905: 114–131; 1912: 170–179; vt ka 1914a: 5). Kuid 1916. aasta raamatus „Mis on keeleuendus?” leidub juba keeleuenduse kitsendav definitsioon: „...keeleuendus on keele ehituses **olulisi** muutusi toimepanev tegevus või liikumine” (Aavik 1916b: 5). Sealsamas kirjutab Aavik ka keeleharjumuste revolutsioonist, mis oluliselt erineb lihtsast korraldusest, õiendamisest, rikastamisest. Samuti pööras ta ümber ülalmainitud osa ja terviku suhte, väites, et keelekorraldust tuleb mõtestada keeleuenduse osana: „...iga uendaja aga selle vastu on ka korraldaja, sest korraldus sisaldab uuenduses, nagu kitsam mõis- te üleüldisemas, laiemas” (Aavik 1916b: 32).

* Tänan Ülar Ploomi ja Piret Peikerit keelelise abi ja sisuliste kommentaaride eest.

Itaalia *questione della lingua* ('keeleküsimus') definitsioon aitab keeleuuenduse ja keelekorralduse suhet täpsemalt määratleda. Itaalia keele küsimuseks nimetatakse itaalia keele normeerimise vaidlusi, milles on osalenud suur hulk itaalia intellektuaale mitme sajandi vältel, alates Dante Alighieri tähelepanekutest rahvaladina keele kohta kuni Itaalia riigi tekkimiseni XIX sajandi lõpus (Marazzini 2000: 11). Itaalia keeleteadlane Luca Serianni on lisanud sellele olulise nüansi, käsitades *questione della lingua*'t vaidlusena itaalia keele olemuse definitsiooni üle, mis avaldub normide, grammatika ja sõnavaraliste valikute fikseerimise kaudu (La lingua nella storia d'Italia 2002: 151). Seega rõhutab ta keele konkreetsete üksikasjade korraldamise ja üldiste ideoloogiliste aspektide seost. Ka Johannes Aavik oli sellest seosest vägagi teadlik, kui ta kirjutab, et „keele arendamise viisi ja abinõude ning kraadi asjus võiks olla arvamiste lahkuminekuid. Viimased aga tulevad erisugusest arusaamisest keele olemusest yldse ja parandet eesti keele ideaalist eraldi” (Aavik 1924: 7).

Vaidlus keele normi (või olemuse) üle on just see, mis ühendab samasse raami (ja vastandab selle raami piires) eesti keeleuuenduse ja keelekorralduse. Mõlemad tegevused on ikka normeerivad, aga sellel normeerimisel on alati olnud poleemiline iseloom (see on vaidluse küsimus) ning sellega on kaasnenud (sageli lingvistikaväliste ja pigem ühiskondlik-poliitiliste) argumentide vajadus. Kas normi fikseerimine tähendab näiteks vana normi kaitsmist ehk stabiliseerimist, praeguse normi täiendamist ehk ajakohastamist või uue normi kehtestamist ehk keeleideaali otsimist? Ja kuidas seda valikut põhjendada?

Keelekorralduse ja keeleuuenduse liigitamine keeleküsimuse ehk vaidluse ühiskategooria alla aitab ühelt poolt õõnestada vaieldamatuse printsiibil põhinevat keelekorralduse monopolistlikku institutsionaliseerimist. Aga et vaidluse objekt on ikkagi norm, aitab ülalmainitud liigitamine eristada aaviklikku keeleuuendust keele uuendamise mõistest, mida sageli kasutatakse kirjeldamiseks teatavaid ilukirjanduse voolusid või autoreid. Kirjanike ja luuletajate uuendusliku keele puhul normeeriv moment tavaliselt puudub: kirjandus pigem katsetab keele võimaluste ja piiridega, lõhkudes neid tahtlikult selleks, et osutada kohtadele, kus keele kord koost laguneb. Ilmseks näiteks võib siin tuua eesti keeleuuendusega samaaegsed Euroopa avangardistlikud liikumised, mille kõige olulisema joonena tuuakse sageli esile just uuenduslikku keelt.

Küsimus muutub aga lähemal vaatlusel keerulisemaks, kui see esialgu tunduda võib. Vastupidiselt itaalia keeleküsimuse vaidlustele jõudis eesti keeleuuendus Johannes Aaviku variandis välja keele revolutsiooni ehk äärmusliku ümbertegemise ideeni umbes samasuguse retoorilise paatosega, nagu oli omane näiteks itaalia futuristidele. Eesti keeleuuenduse omapärasus ja huvi peitub minu meelest just selles kahevahel olemises. Keeleuuendajad ja lingvistid Johannes Aavik ja Villem Ridala olid ise ka kirjanikud, luuletajad ja ilukirjanduse tõlkijad ning see oli ilmselt ka põhjus, miks nende tegevus jäigi pidevalt võnkuma keele normeeriva (ümber)korraldamise ja ilukirjandusliku keele piiridega katsetamise vahele: „Päälegi ei ole nii tegelik asi kui elava keele uuendamine mitte nii teadus kui kunst; seda võiks võrrelda pigem kunstkärni või viulitegija ametiga kui keemiku või botaaniku tegevusega. Seepärast ei saagi säääl palja teaduse abil töötada, vaid peab maitset ja

esteetiliselt tunnet olema” (Aavik 1916b: 15). Ilmselt oligi – ja on – just keeleuendajate tegevuse umbmäärane staatus see, mis tekitas tollel ajal – ja tekitab vahel ka praegu – ühelt poolt keeleteadlaste ja teiselt poolt sõnakunstnike pahameelt.

Aaviku ja Ridala ettevõtmise määratlemata alustega seostub otsekohe ka n-ö sihtgrupi probleem: kellele see ideaalne tuleviku eesti keel, mille üle vaieldakse, on ikkagi suunatud? Tegemist on kõigepealt loomulikult kirjakeelega. Aga kas see kirjakeel on universaalne standard või elitaarse kirjanduse keel? Kas kõikidele või ainult mõnele või kõigepealt mõnele? Keeleuenduse eestvedajate mure tundub ikkagi olevat luua intelligentsi (s.t haritlaskonna, kirjanike ja teadlaste) keel, mis ei pea ilmingimata olema kogu rahvale ilma spetsiaalse õppimiseta arusaadav. Samal ajal jäi nende jaoks esmatähtsaks ka uuendatud eesti keele funktsioon rahvusliku kultuuri edendamisel ja eesti rahvuse püsimisel. Seepärast lootsid nad ilmselt oma uuendustele palju laiemat kõlapinda kui kultuurilise eliidi kitsad ringkonnad, nagu näitab rahva mõiste (ehkki kitsendavalt korrigeeritud) kasutamine järgmises Aaviku tsitaadis: „Sest rahvuslik kultuur on võimatu ilma kultuurilise keeleta, millega seda saaks väljendada kõigil ta aladel, ja, endast mõista, ka mitte ilma selle keele oskamiseta asjaomase rahva, või täpsemalt, ta haritlaskonna poolt” (Aavik 1924: 7; minu sõrendus – *D. M.*).

Keele kunstilisus ja kunstlikkus:

Dante Alighieri *vulgare illustre* ja Johannes Aaviku keel kui masin

Itaalia keeleküsümuse algataja ja rahvasuus itaalia keele isa tiitli pälvinud Dante Alighieri pani oma lingvistilised tähelepanekud kirja ladinakeelses traktaadis „Rahvakeelest” („De vulgari eloquentia”), mis on arvatavasti kirjutatud aastail 1304–1305, kuigi teos jäi kauaks tundmatuks ja taasavastati alles kaks sajandit hiljem. Keele olukord, millest Dante ja Aavik lähtusid, on mõistagi väga erinev. Dantel oli põhiprobleem see, et eelmainitud traktaadi kirjutamise ajal itaalia keelt veel ei eksisteerinud, sest keskaegset Itaaliat iseloomustas keele tohutu variatiivsus.¹ Väga terase vaatlejana kirjutas Dante, et Itaalias räägiti rohkem kui tuhandel erineval viisil ja et isegi sama linna (näiteks Bologna) eri osades kasutati vahel erinevaid keeli (Alighieri 1993: 1028, 1031).

Itaalia keeleküsümuse vaidlustes tõusis seega kohe algul esile ja on jäänud pikalt püsima keele kui terviku definitsiooni ja valiku probleem: milline paljudest on see õige itaalia keel? Nagu kirjutas Alessandro Manzoni veel 1868. aastal, „on Itaalias.... see omapärane ja valus takistus, et vahend [s.t keel – *D. M.*] ise on vaidlusküsimus: me kõik oleme nõus, et seda keelt on vaja, aga selle üle, milline ta on või võib olla või peab olema, on vaieldud juba viisada aastat” (Manzoni 1974: 69). Dante keeleideaali funktsioon seisnebki selle takistuse ületamises. Ideaal on seega universaalne invariant keelte varieerumise kaoses. See on keel, mis võiks olla ühine kõikidele linnadele ja mille suhtes tuleb mõõta iga linna keelt, et sõeluda välja vastava keele suursugusamad (s.t teiste linnade keeltega ühised) omadused. Selline probleemiasetus

¹ Just sellepärast kirjutas Dante oma traktaadi ladina keeles, mis oli ikka veel selle aja itaalia haritlaskonna *lingua franca*.

tundub eesti keele puhul jäävat hoopis tagaplaanile, vähemalt keeleuuendusliikumise ajaks oli valik juba tehtud: Tallinna keel oli kindlustanud võidu Tartu keele üle ning saavutanud standardkeele staatuse. Nagu Aavik kirjutab: „praegune „vana”, „ametlik” kirjakeel ja yldine kõnekeel on yks, või peaaegu üks” (Aavik 1924: 148). Aaviku jaoks ei olnud keeleideaali tarvis selleks, et mõõta ja leida sellele kõige paremini vastav keel olemasolevate keelevariantide hulgast. Ideaali oli vaja hoopis selleks, et juba olemasolev (ehk ametlik ja vana) eesti keel ümber teha. Võib öelda, et Dantel polnud keelt olemas, aga ta otsis seda (või selle osi) eksisteerivate keelte hulgast keeleideaali järgi, Aavikul vastupidi oli keel olemas, aga ta tahtis selle veel eksisteerimatu keeleideaali ehk tulevase eesti keele nimel kaotada.

Kui keeleideaali funktsioon on Dantel ja Aavikul erinev, siis selle olemus on päris sarnane, nagu paistab nimetustest, mis nad selle kirjeldamiseks on valinud: Aavik kirjutab haritud keelest või kultuurkeelest ning Dante nimetas oma otsingute objekti ehk itaalia keelt (*latium vulgare*) kõrgkeeleks (*vulgare illustre*) (Alighieri 1993: 1039–1040).² Nagu Aavikul on ka Dante keeleideaalil oluline roll rahvusliku kultuuri ja identiteedi arengus. Killustatud Itaalias otsis ta keelt, mis oleks itaallaste õukonna keel (*vulgare aulicum*), kui neil selline ühine õukond oleks (Alighieri 1993: 1040). Samuti olid mõlemad keelemehed veendunud, et rahvusliku kultuurkeele loomiseks on vaja suunata pilk väljapoole oma linna (Dante) või riiki (Aavik). Dante on kasutanud oma raamatus korduvalt huvitavat väljendit *a proprio divertere* ('omast kõrvale kalduma'), et rõhutada keeleloome tegevusele hädavajalikku võõristuse momenti (vt nt Alighieri 1993: 1034, 1035).

Ka Dante ja Aaviku keeleideaali peamised omadused tunduvad suuresti kattuvat. Mõlemad seadsid esiplaanile ilu, eriti hea kõla ehk – Aaviku sõnul – keele eufoniseerimise (Aavik 1915b: 225; vt ka Aavik 1916a: 5–7). Dante jaoks oli provansi keel eriliselt sobiv mitteladinakeelse luule tekkimisel just nimelt selle kõlalise malbuse pärast ja traktaadis „De vulgari eloquentia” läbiviidud itaalia keelevariantide hinnanguline analüüs on keskendunud kõigepealt nende kõlalistele erisustele. Oma kõrgkeele ideaalsõnadeks pidas Dante näiteks halvasti kõlavaid kaashäälikuid või kaashäälikuühendeid *z*, *cs*, *ll*, *rr*, *ts* vältivaid kolmesilbilisi sõnu, nagu *amore* või *salute* (vt Alighieri 1993: 1030, 1054–1055). Samamoodi kuulus Aaviku eelistus soome keelele just kõlalistel põhjustel ja ta olulised muudatusettepanekud nagu näiteks *i*-mitmus tuginevad eufoonia nõuetele (vt nt Aavik 1912: 173).³

Kõige huvitavam on aga võrrelda üldteoreetilist põhjendust, mille Aavik (eksplitsiitselt) ja Dante (implitsiitselt) esitasid oma keeleideaali elluviimise õigustuseks. Dante arvates tuleb eristada loomulikke ja kunstlikke keeli. Esimesed ongi need, mida ta nimetab rahvakeelteks (*lucutio vulgaris*) ja mida laps õpib ümbritseva keelelise keskkonna jäljendamise abil. Teise gruppi aga kuuluvad korrastatud ja ratsionaliseeritud keeled, mida vanad roomlased nimetasid lihtsalt grammatikaks, ehk ladina ning kreeka keel. Dante ei pidanud seega ladina keelt sugugi loomulikuks keeleks ehk kunagise Rooma rah-

² Aavik on rääkinud ka eesti keele uuendamisest kui keele suursugustamisest ja adjektiivid *suursugune* või *suurtsugu* (Aavik 1914b: 7) on päris täpsed vasted ladina adjektiivile *illustre*, mida Dante kasutab oma ideaalkeele iseloomustamiseks.

³ Itaalia keeleteadlane Bruno Migliorini on nimetanud seda „sõna kunstiliseks sublimatsiooniks” (Migliorini 1972: 85).

va keeleks, millest on välja arenenud romaani keeled. Ladina keel oli tema jaoks täiesti eraldi kunstlik keel, tarkade inimeste leiutis, mida oskavad ainult need vähesed, kes pühenduvad kauaaegsetele õpingutele. Kunstlike keelte roll on võimaldada haritlastel ühisel keeles suhelda ka pärast Paabeli segadust, mis tekitab loomulike keelte tohutu diferentseerumise (Alighieri 1993: 1018–1019, 1023–1026).

Arvestades itaalia loomulike keelte variatiivsust ja rahvalikkust, ei saanud Dante *vulgare illustre* ideaalmudeliks olla midagi muud kui needsamad korrastatud kunstlikud keeled, mille põhilised omadused ongi universaalsus ja kultuursus ehk haritlaskonna keele staatus. Nii et traktaadis „De vulgari eloquentia” arendatud väitluse käigus ilmneb järjest selgemini asjaolu, et *vulgare illustre* on keel, mida võiks nimetada kunstiliseks loomulikuks keeleks, s.t keeleks, mis ühendab endas kunstlikkust ja loomulikkust ja mis loomuliku rahvaladina keele ajaloolist reaalsust aluseks võttes taotleb „keele vabastamist sattumuslikest kooslustest ja universaalse poeetilise puhtuse taastamist [---], mis eksisteeris maailma loomise hetkel, kui Adam oma keelt meisterdas” (Corti 1993: 99). Dante keeleideaali otsingu tulemus polnud seepärast teatava linna keel, vaid pigem eri linnade luuletajate või luulekoolkondade keel ehk siis kunstiline loome, mis erineb põhimõtteliselt vastava linna rahvakeelest. Ühelgi Itaalias räägitud loomulikule keelele ei saanud olla omadusi, mida on vaja kõrgkeele jaoks, viimase väljaarendamiseks peavad loomeinimesed kunstlikult – suursugustavalt ja universaliseerivalt – sekkuma. Niisiis tuleks itaalia keeleks ehk kõrgkeeleks pidada seda, „mida on kasutanud suursugused kunstnikud, kes on luuletanud oma keeles [*lingua vulgari* ehk mitteladina keeles – *D. M.*], näiteks Sitsiilia, Apuulia, Toskaana, Romagna, Lombardia, Genua ja Ancona piirkonna [s.t praktiliselt kogu Itaalia – *D. M.*] luuletajad” (Alighieri 1993: 1041).

Ladina keele kui kunstliku keele kontseptsioon toimus seega Dantel implitsiitse alusena, mis õigustab kirjameeste samasugust kunstlikku sekku mist itaalia keele kui kõrgkeele loomisel. Tulemus on täiuslik kunstiline loomulik keel.

Aavikul oli keele kunstlikkuse idee keeleuueenduse põhimõtete toetamise põhjanev retooriline vahend. Kui Dante eristas kunstlikke ja loomulikke keeli, siis Aavik saavutas oma eesmärgi, postuleerides hoopis iga loomuliku keele kunstlikku iseloomu, sest kui keel on inimtoimingu abinõu, tööriist ja masin, siis on ka õigustatud spetsialistide julm sekkumine keele parandamiseks: „Kordame veel: keel on riist, keel on masin. Seepärast ei pea tema pääle vaatama mitte yksi loodusteadlase silmaga, keda huvitab ainult nähtuste konstateerimine ja seletus, vaid ka tööstusinimese, inseneri, tehniku silmaga, kes nähtusi oma kasuks, oma otstarvete kohaselt pyyab painutada ja kasutada” (Aavik 1924: 9).

Haritud ja ilutundega üksikindiviidi (kunstniku või poeedi) keele ümber tegemisel tehtava töö väärtustamises ilmneb aga uuesti ka itaallasest ja eestlasest keelemehe kavatsuste põhimõtteline erinevus. Aavikul oli keele kunstliku olemuse kontseptsiooni vaja selleks, et toetada olemasoleva eesti keele kiirendatud muutmise ja uuendamise võimalust: „Ei ole midagi parata. Keel peab muutuma. Häda talle, kui ta seda ei teeks ja oma praegusel kujul edasi püsiks!” (Aavik 1912: 175). Dantel oli, vastupidi, haritlaste keele ehk ladina keele kunstliku olemuse kontseptsiooni vaja hoopis selleks, et lahti saada

tolle aja Itaalias käibivate loomulike keelte muutuvast loomust ja varieeruvusest ning rajada nende asemele ühtne ja stabiilne itaalia keel ehk *vulgare illustre*. Rohkem kui pidevat täiendust ja parandamist vajavale masinale sarnaneb Dante kõrgkeel seepärast pigem ilusale kunstiteosele, mis oma täiuslikkuses ja lõpetatuses ei vaja täiendamist ega allu muutmisele (vt Alighieri 1993: 1029).

Eelöeldu taustal tasub veel rõhutada, et keele ja stiili otsingu küsimuste samasus oli kogu Dante töö oluline eeldus ja ta „De vulgari eloquentia” läheb sujuvalt üle esimeses raamatus käsitletud lingvistilistelt küsimustelt teises raamatus käsitletud luulekunsti erinevatele vormidele ja žanridele. Teises raamatus selgubki, et see *vulgare illustre*, mida ta esimeses raamatus määratleb, on mõeldud luuletajate keeleks, muu Dantet ei huvitanud (Alighieri 1993: 1042). Ja isegi luuletajate hulgas sobib *vulgare illustre* Dante nägemuses ainult eriti haritud eliidile (Alighieri 1993: 1043).

Plurilingvism „Jumalikus komöödias” ja eesti keele uuendamise ettepanekutes

Nii Aaviku kui ka Dante puhul toimusid keele teoreetilised käsitlused retooriliste vahenditena praktilises võitluses rakenduslike ettepanekute läbiviimiseks. Nii nagu Aavik oli ka Dante selles mõttes võitlev kunstnik (Corti 1993: 84). Liikudes teoreetilistelt alustelt praktilise keeleloome ja selle konkreetsete vahendite juurde, torkab Dante ja eesti keele uuendajate ettevõtmiste sarnasus ühelt poolt veel rohkem silma, teiselt poolt aga omandavad erinevused sümptomaatilise iseloomu.

Nii nagu Aavik ja Ridala katsetasid uuenduslikku keelt nii originaalloomes kui ka tõlkes, kirjutab ka Dante oma meistriteose „Jumaliku komöödia” *vulgarre's* selleks, et viimast väärtusliku ilukirjanduse keelena kultuuris läbi suruda. Oma suurteose kirjutamisel võttis Dante lähtepunktiks muidugi oma linna ehk Firenze keele, mida ta „De vulgari eloquentias” halastamatult kritiseerib, samamoodi pidi Aavik oma uuenduse lähtepunktiks võtma ikka sellesama vana eesti keele, mida ta nii sügavalt põlastas. Aga nii nagu Aavik eesti keelt töötles Dante Firenze keelt „Jumalikus komöödias” väga radikaalselt. Tulemus oli see, mida itaalia filoloogid on nimetanud Dante plurilingvismiks (*plurilinguismo*) ja milles eriti hästi avaldub Dante sõnavara uuendamise ja loomise praktika sarnasus Aaviku omaga. „Keeleuuenduse äärmiste võimaluste” järgi võib eesti keele leksikoni rikastamine sündida järgmiselt (vt Aavik 1924).

„Moodustamise teel olevaist sõnajuurist ja tyvedest, kas kokku liites kaks või rohkem sõnu või liitelõppude abil tuletades (niinimetet derivatsioon)” (Aavik 1924: 15). Võrdluseks: „Jumalik komöödia” pulbitseb sellisel viisil Dante loodud sõnadest nagu nt *in-ap-pulcr-are* 'ilustama' (Inferno VII: 60), *urb-arsi* 'linnastuma' (Purgatorio XXVI: 69), *tras-uman-are* 'ületada inimloomuse piire' (Paradiso I: 70).

„Uute juursõnade soetamise kaudu” (Aavik 1924: 15).

„Uusi juursõnu võib saada: 1. Rahvamurdeist” (Aavik 1924: 16). Vrd: Dante on täiendanud Firenze keelt põhiliselt teiste Toskaana ja Põhja-Itaalia linnade keeltest pärit sõnadega.

„2. Õige läheseist sõsarkeelist...” (Aavik 1924: 16): Vrd: Dante on laenanud juba kehtestatud kirjandustraditsiooniga prantsuse ja provansi keelest, mis kuuluvad „De vulgari eloquentia” määratluse järgi ühte keelegruppi Itaalias kõneldavate keeltega (Alighieri 1993: 1026–1027). Aaviku jaoks oli siin peamine allikas loomulikult soome keel. On huvitav mainida, kuidas ta mõtestas keeleuuenduse vaatepunktist soome ja eesti keele vahekorda ladina ja romaani keelte suhte valguses: „...me eksploateerime Soome keelt samuti nagu seda Romani keeled Ladina.... keelega on teinud” (Aavik 1912: 174; 1914b: 30). Aga Dante puhul ei saa ladina keele eksploateerimist *vulgare* sõnavara rikastamisel paigutada samasse lahtrisse, sest kuna ladina keel on „De vulgari eloquentia” määratluse järgi kunstlik keel, ei kuulu see ka Firenze *vulgare*’le lähedaste sõsarkeelte hulka. Samal ajal on Dante eksploateerinud just ladina keelt „Jumaliku komöödia” uue sõnavara loomise eesmärgil kõige rohkem. Ladina keel võis Dante silmis olla see, mis Aavikul on kolmas sõnavara rikastamise allikas.

„3. Võõraist keelist, kuhu kuuluvad enne kõike rahvusvahelised kultuursõnad, mis pääsajaliselt on greeka-ladina... algupära...” (Aavik 1924: 17). Dantel oli ladina keel just nimelt see kultuurkeel, mille abil täita *vulgare* sõnavara lüngad kõigepealt teaduse, filosoofia ja teoloogia vallas. Ladina päritolu laensõnadel ehk latinismidel on Dante teoses ka teine funktsioon, mis langeb mingil määral kokku Aaviku erijuurelisuse põhimõtte ehk sama mõiste väljendamiseks eritüveliste sõnade kasutamise (vt Aavik 1924: 18–25). Kui Aavikul oli erijuureliste sõnade soetamine vajalik kõigepealt stiilieestika seisukohalt (Aavik 1924: 23), siis Dante puhul pigem eri tähendusvarjundite väljendamiseks.⁴ Kui Dante on näiteks nimetanud „Põrgus” (Inferno III: 89) Charoni *vecchio*’ks (‘vana’ – tavaline firenze *vulgare* sõna), „Puhastustules” (Purgatorio I: 31) aga Cato *veglio*’ks (‘vana’ – prantsuse kirjanduslikust keelest pärit laen) ja „Paradiisis” (Paradiso XXXI: 59) Püha Bernarduse juba *sene*’ks (‘vana’ – latinism), siis selleks, et viia keeleline väljendusplaan kooskõlla sisuplaaniga: kui toimub muutus „Jumalikus komöödias” käsitletud teemade ja tegelaste vääriskuse astmes, on Dante kajastanud seda ka ekspres- siivselt ehk keele kaudu.

See Aaviku ja Dante erinevus kerkib esile ka siis, kui võtta arvesse Aaviku kõige omasem ja radikaalsem sõnavara rikastamise abinõu: „...mitte ainult, et keelt võib rikastada laenudega kodumurdeist, soome, greeka, ladina, prantsuse, saksa, vene, läti jne. keelest, vaid uusi sõnu võib ka kunstlikult moodustada, neid luua mitte millestki...” (Aavik 1924: 36). Seevastu Dante jaoks oli uute sõnade loomine *ex nihilo* ilmselt mõeldamatu, valdav enamus tema neologismidest põhineb punktis 1 kirjeldatud olemasolevate morfoloogiliste üksuste uutel kombinatsioonidel ehk derivatsioonil (vt ka Casal 2000). On aga huvitav märkida, et kui Aavikul on olnud nii kokkupandud kui ka täiesti uute sõnade loomisel oluliseks piiranguks ainuüksi keele-estetiika ehk foneetilise homogeensuse põhimõte (Aavik 1924: 30, 41), siis Dante loodud sõnad alluvad sageli ekspresiiivsetele eesmärkidele, kajastades seega pigem teatavat onomatopoeetilise realismi. Niisiis on Põrgu piinade ja kannatuste kirjeldamisel keele ekspresiiivsus selgesti olulisem kui keele esteeti-

⁴ Keeleuuendajate hulgas rõhus eriti Ridala keelepeenenduse mõiste all vajadusele rikastada keelt nii, et see oleks võimeline väljendama teravamate varjunditega mõisteid (Ridala 1911: 300–303).

lisus: sellised Dante sulest pärit tegusõnad nagu *acceffare* 'hammustama' (Inferno XXIII: 18) ja *arruncigliare* 'konksuga haarama' (Inferno XXI: 75; XXII: 35) rikuvad „De vulgari eloquentias” kehtestatud eufoonia põhimõtteid.⁵

Oma poleemikas vana talupoegliku eesti keele vastu ja uue suursuguse ja peenendatud keele ja stiili nimel juhendusid keeleuendajad küll nagu Dante keelt rikastavate allikate mitmekesisuse (ehk plurilingvismi) printsiibist, samal ajal keele põrgulikke kihte põlastavalt unarusse jättes. Paradoksaalselt postuleeris Dante „De vulgari eloquentias” suursuguse keele, mis kõlbab ainult kõige parematele luuletajatele, aga arendas ise „Jumalikus komöödias” muuhulgas ka Firenze *vulgare* kõige rahvalikumaid võimalusi. Aavik, kes lähtus ideaalist luua uus keel terve rahvuskultuuri edendamiseks, kaldus aga selle keele võimalusi siduma väikese ühiskondliku-kultuurilise eliidi vajadustega (Aavik 1924: 151).

Eesti ja Itaalia lingvistiliste vaidluste ühiskondlik-poliitilised aspektid

Eesti keeleuenduse teoreetiliste aluste ja rakenduslike aspektide ning Dante keeleteooria ja keeleloome võrdlemisel tõusid esile keele ja kirjanduse (stiili) omavahelised suhted (esteetiline küsimus) ning sellega seotud uue(ndatud) keele kultuurilise staatuse küsimus: milline see keel peab olema, kellele see on mõeldud, milleks see sobib.

Teiseks sooviksin siinkohal võrrelda keeleuenduse ja *questione della lingua* ühiskondlikke ja poliitilisi aspekte. Selleks võtan analüüsi aluseks vaidlused, mis puhkesid Eesti keeleuenduse ümber 1910. aastate algul ja kestsid järgmise kümnendi lõpuni, ja kõrvutan neid keeleküsümuse samasuguse intensiivistumisega XIX sajandi teise poole (s.t ühinemise ja iseseisvumise aegses) Itaalias. Kõrvutamise tõusevad esile kolm vastandipaari, mille kaudu keele arendamisstrateegiate ning poliitilise diskursuse seos minu meelest nähtavaks muutub: stabiilsus *vs* muutus, ühtsus *vs* paljusus ja ökonomia *vs* proliferatsioon (vohavus).

Keeleküsümuse ning ühiskondlik-poliitilise olukorra seost on Itaalias rõhutanud Antonio Gramsci, kusjuures seos ei seisne tema arvates selles, et keel muutub siis, kui ühiskond muutub, vaid selles, et ühiskondlik-poliitiliste muutuste ajal teravneb ka vaidlus keeleküsümuse üle (Gramsci 1975: 2346).

Eesti puhul on eriti selge, kuidas keeleuendus ja laiemalt Noor-Eesti liikumine on ammutanud jõudu just kiiresti muutuvatest ühiskondlik-poliitilistest oludest „ümberkujunemise ja väärtuste ümberhindamise ajajärgul” (Aavik 1914a: 6). Eesti vabariigi tekkimisega olukord stabiliseerus, eesti keel ja kultuur mingil määral „institutionaliseerusid”, nii Noor-Eesti kui ka keeleuenduse revolutsiooniline hoog vaibus ja keeleuenduse ründamine

⁵ Just Dante uuenduslik ekspressiivne keel ei meeldinud itaalia keele normi kanoniseerijale humanist Pietro Bembole. Oma 1525. aastal kirjutatud traktaadis „Prose della lingua” („Rahvakeelne kirjandus”) eelistas Bembo Petrarca „Canzoniere” stiilipuhtuse Dante *plurilinguismo*’le, mis võtab ekspressiivsetel eesmärkidel kasutusse ka keele madalmaid ja inetumaid stiiliregistreid, luues „iga sorti sõnade segu, valimata ja reegliteta, ise neid moodustades ja leiutades” (vt Casal 2000: 434).

intensiivistus. Koos Itaalia iseseisvumise ja ühinemisega (1861) kerkis teravalt esile ka keeleküsimus, sest sellel ajal kõneles lingvistide hinnangul itaalia keelt ainult 2–10% Itaalia elanikke (vt De Mauro 1976: 36–45; Castellani 1982), ülejäänud rääkisid ainult oma sünnikoha murret. Itaalia keel oli jäänud kunstlikuks kirjakeeleks, mida kasutasid peamiselt kirjanikud ning haritlased ja mis ei olnud palju muutunud alates XIV sajandi Firenze kirjanikeste Dante, Petrarca ja Boccaccio meistriteostest. Üldmainitud vastanduste terminites oli uue Itaalia riigi mure, kuidas tagada keele küsimuses stabiilsus, ühtsus ja ökonomia muutlikkuse, paljususe ja proliferaatsiooni vastu.

Itaalia kallak: Manzoni ja Ascoli

Väga oluliseks on osutunud selles suhtes kirjanik Alessandro Manzoni seisukoht, mis leidis väljendust – nii nagu ka Dante ja Eesti keeleuudajate oma – tihedas keeleteaduslike uurimuste ja ilukirjanduslike rakenduste põimituses. Kirjanikuna otsis Manzoni proosakeele normi, mis võiks olla – vastupidiselt Dante suursugusele keelele – ühtlasi üldiselt kasutatav Itaalia kirjakeele norm ja mis asendaks vana, „peaaegu surnud” (Manzoni 1993: 19) ja rahvale võõra itaalia kirjandusliku traditsiooni keele.⁶ Esimese katsena kirjutas ta aastatel 1921–1923 oma kuulsal ajaloolisel romaani „Kihlatud” („I promessi sposi”) eklektilises keeles, mille kokkupanemise põhimõte sarnaneb mingil määral Dante „Jumaliku komöödia” *plurilinguismo*’ga. Manzoni laenud itaalia kirjandusliku traditsiooni keelde tulid põhiliselt prantsuse keelest, Milano murdest (Milano oli Manzoni kodulinn) ning ladina keelest. Ta kirjutas aga sissejuhatuses, et ta ise ei ole rahul raamatus kasutatud keele liigse mitmekesisuse ja kunstlikkusega, mille tulemust ta nimetab „seedimatuks seguks” (Manzoni 1971: 8).

Teine ja lõplik lahendus seisnes romaani eklektilise keele asendamises sellega, mida Manzoni nimetas „elavaks Firenze keeleks”. See oli keel, mida kasutasid kirjaniku kaasaegsed Firenze haritlased ja milles „Kihlatute” osad hakkasid 1840. aastal ilmuma pärast nende „loputamist Arno jõe vees”. Romaani uus keel oli Manzoni väitel esiteks ühtlane ja orgaaniline, mitte kaleidoskoopiline nagu ta kahekümnendate aastate katsetes. Teiseks, see keel oli elav, mitte surnud (nagu itaalia kirjandusliku traditsiooni keel) ega kunstlik. Elava keele kasutusele võtmisega väheneb kirja- ja kõnekeele lõhe, sest elavas keeles valitseb Manzoni arvates rääkijate mass, kollektiiv, mitte üksikindiviidi loometöö. See tagab keele stabiilsuse ja keeleliste muutuste aeglase tempo. Selge, et niisugune keelekontseptsioon välistab hüppelised muutused, vastupidiselt Aaviku masina metafoorile: „Käsitus keelest kui riistast.... kärjab selle pieteedi rahvageeniuse ja massi autoriteedi ees” (Aavik 1924: 10).

⁶ Üldmainitud terminites võiks öelda, et kui Dante jaoks oli itaalia keele küsimus tegelikult luule stiili küsimus, siis Manzoni jaoks oli proosa stiili küsimus tegelikult itaalia keele küsimus. Nagu ta on kirjutanud: „...terve rida kirjanduslikke küsimusi” tuli asendada „sotsiaalse ja rahvusliku küsimusega” (Manzoni 1974: 87; vt ka La lingua nella storia d’Italia 2002: 139). Seega määras Manzoni oma keelekorraldusliku tegevuse sihtgrupiks (potentsiaalselt) kogu Itaalia rahva.

Gramscilik keeleküsimumuse ja sotsiaal-poliitilise küsimuse ühtepõimumine jõudis Itaalias oma haripunktini 1868. aastal, kui haridusminister Emilio Broglio tegi just Manzoni ülesandeks töötada välja itaalia keele Itaalia elanikkonna hulgas levitamise strateegia. Manzoni vastavas aruandes „Keele ühtsusest ja viisidest, kuidas seda levitada” („Dell’unità della lingua e dei mezzi di diffonderla”) peegeldub eriti hästi kirjaniku valik ülalmainitud vastanduste suhtes: „...keelt ei ole olemas, kui see pole ühtne tervik; tahta seda teha, võttes veidi siit ja veidi sealt, tähendab ainult ette kujutada, et luuakse keelt, aga tegelikult ei saaks see siis kunagi tehtud” (Manzoni 1974: 77).

Vastupidiselt Dantele jõudis Manzoni seega järeldusele, et keeleline ühtlustamine saab toimuda ainult siis, kui valida välja ühe konkreetse koha, sel puhul Firenze elav keel ja seda levitada üle kogu riigi territooriumi: eeskujuks pakkus Manzoni ladina (ehk Rooma), prantsuse (ehk Pariisi) ja hispaania (ehk Madridi) keele. Kirjanik tegi sellepärast ministrile ettepaneku alustada Firenze elava keele sõnaraamatu väljaandmist, et ametlikult fikseerida Prantsuse Akadeemia sõnaraamatu eeskujul tõeline itaalia keel ja aidata seda itaallaste hulgas levitada. See sõnaraamat pidi Manzoni kavatsustes olema ka aluseks erinevatele kakskeelsetele sõnaraamatutele, milles itaalia murrete sõnadele antaks elava Firenze ehk ametliku itaalia keele ainuline vaste: „...üksainus sõna, mis tuleb vastu võtta sõnade asemel, mille vahel saab valida. Sest see valikuvõimalus on just meie häda” (Manzoni 1974: 51–52; minu sõrendused – *D. M.*). Koolihariduse suhtes tuli Manzoni samadel põhjustel välja äärmusliku ettepanekuga valida kogu Itaalia õpetajaskonda ainult Toskaanast pärit või Toskaanas haridust saanud inimeste hulgast ja teha kõikidele Itaalia põhikooli õpetajatele kohustuslikuks veeta üks aasta Firenzes.

Manzoni ettepanek taotles seega üleminekut keelelisest proliferatsioonist ja paljususest keelelisele ökonomiale ja ühtsusele, ühtsele, terviklikule ja tegelikule keelele (vt Manzoni 1974: 36, 59). Selle taga paistab poliitilis-ühiskondliku identiteedi küsimus, mille Manzoni lahendas keeleliste vaidluste raames eriti järgal viisil: „...sellele, kes otsib sama, võrdub erinev eimiskiga” (Manzoni 1974: 41). Sidemed XIX sajandi lõpu Itaalia tsentraliseeriva ja autoritaarse poliitilise võimuga aitasid Manzoni ettepanekul saavutada Gramsci terminites kultuurilise hegemoonia, mis võimaldas omakorda Itaalia poliitilisel võimul rakendada tsentraliseerivat ja autoritaarset keelekorralduse mudelit.

Manzoni ettepanekutega polemiseeris teravalt Itaalia keeleteadlane Graziadia Isaia Ascoli. Toetudes ajaloolise lingvistika uematele arengutele, võttis Ascoli oma 1872. aastal ilmunud ajakirja Archivio Glottologico Italiano esimese numbriga eessõnas arvustuse alla elava Firenze keele sõnaraamatu, mis oli hakanud ilmuma 1870. aastal. Ascoli kritiseeris sõnaraamatu koostamise ja üldse Manzoni keelekontseptsiooni aluseid, keskendudes just keele stabiilsuse, ühtsuse ja ökonomia aspektidele. Esiteks pidas ta absurdseks Manzoni ettepaneku alustrajavat ideed, mida ta nimetab elava Firenze keele ja rahvaliku puhtuse idolaatriaks, s.t katset fikseerida ühes ajas ja kohas, seda, mis selgelt sõltuvalt ajast ja kohast muutub. Ascoli irooniline kriitika kasutas sarnaselt Aaviku keeleuuendust toetava argumentatsiooniga keele loomulikkuse ja looduslikkuse ning selle kunstlikkuse ja kultuurilisuse vastandust: „Mis loevad teadmised, kes julgeb rääkida keele täiustamisest või arendamisest, selal kui ülim hüve seisneb tegelikult oma pea õilsas usaldamises tundmatu ja

salapärase looduse rüppe? Tuleb lihtsalt hingata tervendavat õhku, nii nagu Jumal selle löi, ei pea siia üldse sekkuma keemik ega füüsik, ainsad otsustajad on inimeste ninasõõrmed ja kopsud, mida teadus pole nakatanud. Kunstniku hinges ei tohi tekkida ühtegi vastuväidet” (Ascoli 1872).

Reaalteaduslikud keemiku ja füüsiku kujundid vastanduvad siin koos kunstniku kujundiga manzonilikule elava keele pühakujuna kummardamisele samal põhimõttel, kuidas inseneri ja tehniku kujundid vastanduvad Aaviku tsitaatides rahvageeniusele ja massi autoriteedile (vt Aavik 1924: 9, 10). Firenze elava keele sõnaraamatu idee oli Ascoli arvates seega vale, sest „instinkti võime on palju väiksem kui järelemõtlemise oma ja keegi pole vist siimaani ette kujutanud, et sõnaraamat peaks põlgama järelemõtlemist ja toetama instinkti” (Ascoli 1872).

Järelemõtlemine ja teaduslik uurimine näitasid aga Ascoli arvates, et Itaalias on (keele)ajaloolistel põhjustel võimatu rakendada samasugust tsentraliseerivat ja ühtlustavat keelekorralduslikku mudelit nagu näiteks Prantsusmaal. XIX sajandi lõpu itaalia keel oli midagi muud kui elav Firenze keel, sest esimene on välja kujunenud paljude erinevate mõjude toel üleriigiliseks haritlaskonna kirjakeeleks, sellal kui teist tuleb lihtsalt käsitleda ühe linna dialektina. Itaalia kirjakeelt polnud võimalik asendada ühe linna dialektiga, aga samal ajal võiks esimene Ascoli arvates saada kõikide itaallaste keeleks ainult siis, kui hakatakse arvestama Itaalia piirkondlikke keelelisi eripärasid. See tähendab, et paljusus pole taandatav ühtsusele ja et keeleliste erinevuste proliferatsioonil saab olla kultuuriliselt positiivne mõju. Ascoli kirjutas Dante plurilingvismi vaimus, et keelelised erinevused saavad olla veetlevad ega ole kahjulikud siis, kui neid hakatakse valikuliselt, teadlikult ja teisenevad kujul kasutama kirjakeeles ja need selle kaudu levivad väljaspool oma piirkonda, muutudes arusaadavaks üle kogu Itaalia (Ascoli 1872). See aga nõuaks itaalia rahva haridus- ja kultuuritaseme üldist tõstmist, mille eeskujuks võiks võtta Ascoli arvates Saksamaa. See, mida Aavik on kirjutanud, võtab kenasti kokku ka Ascoli vastuväite Manzoni: „...kui me igapidi haritud keelt tahame luua, siis tuleb ükskord ometi loobuda sellest vildakast nõudest ja kahjulikust vaatest, et haritud Eesti keel niisugune olgu, millest iga mats kohe ilma õppimiseta ja hariduseta aru saaks. [---] Ei pea endid mitte rahva arusaamise tasapinnani alandama, vaid püüdma rahvast enese hariduse kõrguseni upitada” (Aavik 1914b: 36–37).

Eesti kallak: alalhoidlased ja uuendusmeelsed

Johannes Aavik on esitanud stabiilsuse ja muutlikkuse vastandust väga otsestelt poliitilistes terminites: ühel pool on need, kes lepivad olemasoleva keelega ja „keele elus sündinud tõsiasjadega” ehk alalhoidlased või vanameelsed, ja teiselt poolt need, kes seda ei tee ehk uuendusmeelsed (Aavik 1914b: 3; 1916b: 3, 7). Esimesed, nagu keeleuuenduse oponent Johannes Voldemar Veski, rõhutasid keele loomulikkude, aeglast arengut (ehk keele stabiilsust), sellal kui Johannes Aavik apelleeris keele piiramatu muutlikkuse printsiibile ja sellel põhinevale keele kunstliku ja kiirendatud arendamise ideele. Keeleuuenduse kurvi saab lõpmatuseni tõmmata ja seda sellepärast, et keele

muutliku ja kunstliku olemuse tõttu läheb keele uuendamisel läbi „seda rohkem, mida rohkem me tahame, et läbi läheks” (Aavik 1916b: 38).

Johannes Voldemar Veski on toetunud keele revolutsioonimeelsete uuedajate kritiseerimisel võrdlusele loodusega: ”Niisama kui omal ajal loodusteaduses (nimelt geoloogias) Cuvier’ ja Agassiz’ revolutsioonid eeldav katastroofiteooria arvustuste ees ei suutnud püsida, ei või ka keele asjus mingisugune järsk põhjalik reformeerimiseakt, ühekordne revolutsioon, õige ega läbiviidav olla” (Veski 1958: 65). Looduslikud metafoorid – „Keel on oma kombel eluline olevus: ta tärkab, areneb, kasvab....” (Veski 1958: 39) – on suunatud Veskil just keele stabiilsuse rõhutamisele. Loodusteadlase ehk looduslikkusel põhinev keelele lähenemine seisnes aga Aaviku arvates idees, et keelt peab vaatlema millegi sellisena, mis saab areneda ainult pika aja kestel, vähem teadlikult ja massi autoriteedi järgi, täielikult olenematult üksikute kasutajate tahtmisest ja vajadustest: „Niisugune vaade aga on väär. Veel enam: ta on otse kahjulik. See võib olla neil, kes keelele vaatavad loodusteadlase erapooletuma, ükskõikse, „objektiivse” silmaga, kui mingi muuseumi esemelle, mis seda parem ja väärtuslikum, mida vähem on temas mõjusid nydsest rahvusvahelisest kultuurist, s. o. mida primitiiv-talupoeglikum ta on. Seesugust vaadet võiks seepärast muuseumlikuks nimetada” (Aavik 1924: 9).

Seepärast on Aavik kasutanud keele arengu kirjeldamiseks loodusmetafoore pigem siis, kui on tahtnud rõhutada selle negatiivseid aspekte või viletsat olukorda. Ta on kirjutanud ametlikust eesti keelest kui puust, mis kasvab metsas juhuslikult ja harimata, või rääkinud keelest kui haigest organismist, millest on vaja hulk kasvajaid, kärnu, muhkusid välja opereerida (Aavik 1912: 171–173). Veski on vastupidi kasutanud puu metafoori selleks, et positiivselt kirjeldada eesti keele loomulikku arenemisteed, mis on olnud omapärane ja vaba igasugusest sihilisest kasvatusest (Veski 1914: 171). Keeleuudajate tegevus on sellest vaatepunktist loomuvastane ja vägivaldne, sest see toob kaasa keele loomulikust arengust kõrvalekaldumise: „Kas ei ole mitte, nagu mujal nõnda siin ka, lugu nõnda, et orgaanilise asja mekaaniline parandamine võib ainult rikkumine olla?” (Leetberg 1927: 41; minu sõrendused – *D. M.*).

Nii Johannes Voldemar Veski kui ka Lauri Kettunen on kasutanud ka keele kui ehitise metafoori, et rõhutada keeleuudust kritiseerides keele stabiilsust. Ehitise rajaneb kõikumatul kindlal plaanil ja ühtlasel korral, mille najal see püsib. Keeleuudajate tegevus ei ole seega mitte ainult loomuvastane, vaid ka keele kui hoone vaatepunktist lõhkuv ja destruktiivne (Veski 1914: 176; 1958: 40, 48; Kettunen 1919: 76–78). Keeleuuduse vastaseid ärritab kõige rohkem just keeleehitise vundamentide õonestamine. Aavikul oli aga keele vankuvus, segadus ja anarhia paratamatu lähtepunkt selleks, et keeleuuduse maksimalistlikku programmi läbi viia ja kirjakeel ümber luua (Aavik 1914b: 7; 1915b: 226; 1916b: 7; 1924: 137). Sarnaselt Ascoli kriitilise sõnavõtuga manzoniliku sõnaraamatu ilmumise puhul kritiseeris ka Aavik eesti õigekeelsuse sõnaraamatu ilmumist 1925. aastal just selle stabiliseeriva mõju pärast: „Mida rutemini meie keel fikseerub, seda halvem, seda vähem väärtuslik ja täielik ta saab” (vt Erelt 2002: 89).

⁷ Peale anarhia on keeleuudajaid tüüpiliselt süüdistatud ka enamluses [nt Veski 1919; Kettunen 1919: 78 ja isegi nooreestlane Bernhard Linde (1918: 47–50)].

Keelelist stabiilsust ohustavad vankuvus ja anarhia on need keeleuenduse kontekstist väljakistud elemendid, mille kaudu Johannes Voldemar Veski, Lauri Kettunen, Jaan Jõgever (1914: 176–180) ja Kaarel Leetberg lülitasid keeleuenduse loomuvastase ja destruktiivsuse kriitika otseselt ühiskondlik-poliitilise diskursuse retoorikasse.⁷ Ühele poolele paigutub keeleuendajate subjektiivne, individualistlik ja muutlik meelevaldsus – ilutunne –, teisele aga ühiskondlik, kollektiivne ja stabiilne kord, mida demagoogiliselt samastatakse rahva eluliste vajadustega. Samamoodi nagu Manzoni on kasutanud kulinaarset metafoori kritiseerimaks neid, kes tahavad keelt teha, selle asemel et tunnistada valmis keele olemasolu (vt Manzoni 1974: 8, 55), on ka Leetberg küsinud irooniliselt keeleuenduse kohta: „Rooga keedetakse kümme aastat, rahvas peab niikaua nälgima? Mõista mis see on” (Leetberg 1927: 1). Kettunen, kelle jaoks eesti keel „ongi valmis, päälegi võrdlemisi rahuloldaval kujul” (Kettunen 1919: 78), on esitanud keeleuenduse kriitika ja sotsiaalpoliitilise diskursuse metafoorse paralleeli kõige selgemini: „Ja olgu veel, et nii paljugi siin ühiskonnas tõepoolest ka ilusam võiks olla, aga kas siis nüüd selle esteetilise nõude pärast maksab hakata il m a k o r d a s e g i a j a m a ?” (Kettunen 1919: 76; minu sõrendus – *D. M.*). Ühele poolele asetab Kettunen „keelise südametunnistuse ja grammatilise distsipliini” ning teisele poole „anarhia ja keelise korralageduse, kus kõik peab lubatud olema”. Ta lõpetaski oma keeleuenduse arvustuse konkreetse ähvardusega: „Ühiskondlise anarhia vastu on kaitseliidud olemas. Siin [keele anarhia vastu – *D. M.*] saab niisama oma kaitseliit tarbekorral tekkima.” Ta lisas siiski pehmendava märkuse, et vahest ei olegi asi nii hull (Kettunen 1919: 78–79).

Ühtluse ja paljususe ning ökonoomia ja proliferatsiooni vastandused ilmesid keeleuendajate ja nende vastaste poleemikas ühelt poolt seoses keele üldkontseptsiooni ja teiselt poolt seoses äsja käsitletud stabiilsuse ja muutlikkuse küsimustega. Mainitud vastandused on kippunud niimoodi taanduma ühiskondlik-poliitilisse diskursusesse kuuluvasse oma ja võõra vastandamisega. Lähtudes põhimõttest, et (kirja)keel on kunstlik, jõudis Aavik järeldusele, et see nõuab spetsiaalset õppimist ning et seda saab rikastada ükskõik milliste vahendite abil: „... kirjakeel sisaldagu endas, mitte ainult ühe murde vorme.... vaid võimalikult ka teiste murrete häid omadusi... Üleüldiselt küll nõjades ühe murde alusele olgu kirjakeel teatavas määras väljavalikuline, eklektiline nähtus” (Aavik 1916b: 11).⁸ Sellele lisandus Aaviku idee, et keeleuenduse eesmärk pole sõnu kirjakeelest ära koristada, vaid pigem neid juurde lisada, tekitada uusi sünonüüme ning dubleerimisi – näiteks oma ja võõrsõna sama mõiste väljendamiseks, nagu *keeleteadus* ja *lingvistika* – ning arendada erijuurelisust samajuurelisuse asemel, näiteks *laip surnukeha* asemel või kultuurkeelte mudeli järgi eritüveliste *littérature* ja *écrivain* samatüveliste *kirjanduse* ja *kirjaniku* asemel (Aavik 1924: 24, 27–31). Seega ühtsuse ja ökonoomia asemel paljusus ja proliferatsioon, mis saavutatakse eesti keele mitmekesistamist – ehk peenendamist või tihendamist – soodustavate elementide väljastpoolt sisseviimise kaudu. Aavik on kasutanud selle kohta samuti otseselt ühiskondlik-poliitilist metafoori: „...iga sõna, olgu mis keelest tahes, on täieõigusliku kodanikuna eesti keele vastuvõetav, kui ta kõlaliliselt eestiline ja oma tähenduselt tarviline ja soovitatav” (Aavik 1924: 33).

⁸ Keeleuenduse ja üldse Noor-Eesti eklektilisuse kohta vt Monticelli 2008.

Ühtsust ja ökonomiat, mida keeleuenduse vastased taotlesid,⁹ võib äsja mainitud metafoori kohaselt käsitleda keelelise kodakondsuse õiguste range piiramise poliitikana, mis lähtub keele loomulikkuse ideest ja sellele põhinevast oma ja võõra vastandusest. Niisiis on Veski järgi omapärasus kõige olulisem keele omadus ja uendused peavad keelest orgaaniliselt välja kasvama. Keelekorraldust juhtiv anne peab seega Veski arvates olema emakeele instinkt (Veski 1914: 176; 1958: 60). Leetberg on kirjutanud keele tundmusest ja Kettunen on halvustanud selles valguses keeleuenduse vastupidist teoretiseerivat iseloomu (Leetberg 1927: 42; Kettunen 1919: 98–100). Just nimelt sellesama instinkti teooria ja kunsti õigustest kõrgemale seadmine lange Ascoli terava kriitika alla Manzoni sõnaraamatu koostamise põhimõtete arvustamise puhul (vt Ascoli 1872). Ja täpselt nii nagu Manzoni ettepanekus pidi koolil olema oluline distsiplineeriv roll keele ühtlustamise protsessis, nägi Kettunen eesti emakeelse koolikasvatuse puudumises iseõppijatest keeleuendajate loomuvastaste liialduste põhjust, sest kool „oma ühtlustavat mõju haritlaste keele pääle ei ole saanud avaldada” (Kettunen 1919: 103). Ka Veski on iseloomustanud keeleuendajaid kui diglotte, kes on kaotanud selle emakeele instinkti või tunnetuse, mis tagab oma keele ühtsuse ja ökonomia, ning tahavad sisse viia võõraid laene ja reegleid, mis „ei liitu meie keelesugemetega orgaaniliselt ühte” (Veski 1914: 172–174). Niimoodi läheb keel aga tema arvates laokile ja järele jääb üksnes midagi, mis on tükeldatud (Veski 1914: 173; 1958: 56), ühtluse asemel tekib ühtlustamata paljusus: „...meie sõnade tähenduses võtab Baabeli segadus maad ja Eesti keel nihutatakse tema iseolemise kõigutamise teel viimaks mingiks iseseisvusetta soomelaadiliseks keeleseguks” (Veski 1958: 51).

Itaalia *questione della lingua* otsesed mõjud keeleuendusele. Gabriele D’Annunzio ja Benedetto Croce

Olen siiamaani võrdlevalt analüüsinud Itaalias ja Eestis kirjapandud arutelusid ja vaidlusi keele olemuse ja keelekorralduse ning uenduse üle nende vahel võimalikke paralleele tõmmates. Lõpetuseks soovin aga tähelepanu pöörata hetkele, kui Eesti keeleuendus ja Itaalia *questione della lingua* omavahel tegelikult põimuvad, s.t hetkele, kui Eesti keeleuendajate otsingud Itaalia suunda viivad. Selle põimumise analüüs aitab minu arvates heita uut valgust artikli esimeses osas rõhutatud keeleuendajate kahevahele jäämisele ja sellega seotud esteetilisele küsimusele, mis on ühtlasi ka uendusvastaste äsja käsitletud kriitika peamiseks, kuigi implitsiitseks põhjuseks.

Kirjeldades Noor-Eesti esimese rakukese tekkimist Saaremaal, kirjutab Gustav Suits järgmist: „Pääle omarahvuslike küsimuste, eesti keeles puuduvate uute sõnade loomise, soome ja ungari keele õppimise tunti sääl eriti tõmbust küll rooma dekadentsi-aja kirjanikkude, küll prantsuse ja itaalia kirjanduse kohta. D’Annunzio *Trionfo della morte* prantsusekeelne tõlge, ühe supelvõõra poolt Kuresaarde unustatud, oli J. Aaviku kätte sattudes avaldanud üllatavat mõju” (Suits 1931: 47).

⁹ Veski on kirjutanud omapärasusest ja otstarbekohasusest kui keelekorraldusliku tegevuse põhjusemõtetest (Veski 1914: 176). Kettunen on nimetanud otstarbekohasust iga kirjakeele ideaaliks ja vastandab seda keeleuendajate ilu printsiibile (Kettunen 1919: 100–101).

Ei tea, kas see on fakt, ent igal juhul on kindlasti mitu põhjust pidada itaalia kirjanikku Gabriele D'Annunzio loomingut selleks kohaks, kus eesti keele- uuendus põimub itaalia *questione della lingua*'ga. Eriti Villem Ridala tegeles intensiivselt D'Annunzio tõlkimise ja Eestisse toomisega. Peale 1913. aastal ilmunud „Süütu” tõlke, millele on lisatud pikk tõlke- ja keeleküsimumi puudutav sissejuhatus, toimetas Ridala 1915. aastal D'Annunzio novellide tõlkekogu „Mäss” ja tõlkis 1920. aastal ise itaalia kirjaniku näidendi „Surnud linn”.¹⁰

Olenemata ülaltsiteeritud Suitsu loo tõetruudusest, oli D'Annunzio kindlasti ka Aavikule keeleküsimumuse lahkamisel tähtis eeskuju. Keeleuuenduse olulisel hetkel 1908. aastal kirjutas näiteks Johannes Aavik Friedebert Tuglasele, et saada mõjuka sõbra toetus oma Paul Bourget' „Õpilase” keeleuuendusliku tõlke avaldamisele, ja seletas, et kavatseb tõlkele lisada keelelisi küsimusi puudutava järelsõna. Toetavaks autoriteediks on Aavik selles kirjas toonud just itaalia kirjaniku, sest „on ju D'Annunzio ise oma kuulsale **Surma triumfile** sarnase eeskõne Italia keele üle kirjutanud” (Aavik, Tuglas 1990: 12). Seesama eeskõne võimaldabki meil tagasi minna itaalia *questione della lingua* juurde, et analüüsida D'Annunzio seisukohti ja itaalia kirjaniku lähenemise võimalikke mõjusid Eesti keeleuuendusele.

Itaalia keele olukord polnud XX sajandi algul – siis kui D'Annunzio populaarsus Itaalias ja Euroopas jõudis haripunkti – riigi ühinemise järgse perioodiga võrreldes eriti muutunud, sest ühise keele levik osutus tegelikkuses palju aeglasemaks kui Manzoni ideaalides. Peamiseks küsimuseks jäi ikka, kuidas teha väikese kultuurilise eliidi keelest kogu itaalia rahva keel. Italianist Emilio Peruzzi on seda olukorda ilmekalt iseloomustanud, rääkides keelest, mis sobis väga hästi selleks, et kirjutada hinge surematusest, et kirjeldada päikeseloojangut, ülistada patriootilisi väärtusi või kurta lõppenud armastuse üle, aga mitte kuidagi ei kõlvanud selleks, et tegelda lihtlabaste igapäeva-elu asjadega, mille puhul see keel ei suutnud toimida ühtlustava jõuna (Marazzini 2000: 16). Selle tähelepaneku taustal tõuseb eesti keeleuuenduse ja sellega samaaegse itaalia keeleküsimumuse etapi võrdlemisel esile teatav faasinihe. Aaviku põhimure on samuti keele ebapiisavus, teda vaevab ka sõnade puudus, aga vastupidises suunas. Keeleuuendajate jaoks on põhiline probleem just teaduse, filosoofia ja kirjanduse sõnavaras. Seesama faasinihe selektab ka eesti keeleuuendajate näiliselt paradoksaalset D'Annunzio eeskujuks ja mõjutajaks valimist.

Paradoksaalsena näib esmapilgul see eelistus sellepärast, et D'Annunzio polnud üldse keeleuuendaja, teda ei ole isegi õige defineerida kui puristi, ta oli lausa keelereaktsionäär, kuid oma geniaalsel viisil. Ta ei hoolinud üldse sellest, et itaalia kirjakeelt hakkaks kasutama kogu rahvas kõikides eluvaldkondades, mis oli nii Manzoni kui ka Ascoli peamine mure. Seega eitas ta vajadust laenata sõnu võõrkeeltest, sest kõik vajalikud aarded olid tema arvates kuhjunud sajandite jooksul keeles endas, vaja oli lihtsalt nad ära tunda, välja kaevata, taasavastada (D'Annunzio 1988: 641). Kirjakeele rikastamiseks vajalikud aarded polnud aga D'Annunzio meelest üldse murretes, vaid need langevad hoopis kokku Manzoni jaoks surnud ehk itaalia ilukirjanduslikust keelest kadunud või sinna veel jõudmata haruldustega, mis on peidus ladina- ja

¹⁰ Pärast intensiivsemat ja Ridala isikuga seotud tõlkimise perioodi ilmus järgmine D'Annunzio eestindus alles 1936. aastal, kui Valentin Poom tõlkis romaani „Nauding”.

itaaliakeelses kirjandusklassikas ning vanades üldkeeles ja erikeeltes sõnaraamatutes. Sellepärast kasutas D'Annunzio oma töödes ohtralt latinisme, kadunud arhaisme, tehnikasime, praktiseeris etümoloogilist kirjaviisi ja kritiseeris täpselt nagu Aavik oma aja kirjanikke ja esseiste, kelle keel on äärmiselt vaene, hooletu, moonutatud sõnade ja inetu lauseehitusega (D'Annunzio 1988: 641; vt ka *La lingua nella storia d'Italia* 2002: 204–205). D'Annunzio suur mõjuvõim XX sajandi alguse itaalia kirjanduslikule ja esseistlikule stiilile tähendas seepärast kindlasti tagasiminekut pingutustes itaalia kirjakeel kaasajastada ja ühiseks riigikeeleks muuta.

Kui D'Annunzio purism ja arhaism tunduvad minevat Aaviku keeleuendamise praktikatega vastuollu, siis palju olulisem oli eesti keeleuendajate silmis ilmselt D'Annunzio keele estetistlik kontseptsioon. Juba Ascoli kirjutas, et raskepärane retoorika ja kunstlikkus on peamisi takistusi, miks itaalia keel rahva hulgas ei levi (Ascoli 1872), ning D'Annunzio proosat võib teatavas mõttes pidada kunstlikkuse haripunktiks. Oma 1894. aastal avaldatud „Surma triumfi” eeskõnes, millele Aavik on viidanud, kasutab D'Annunzio keele iseloomustamiseks Veskiga sarnaselt taimeriiigiga seonduvat metafoori, võrreldes itaalia keele „arvutute painduvate okste küllusega”, mis on võrsunud tugevast ladina keele tüvest. Aga kui Veski metafooris oli keelepüü omapära tagatiseks selle vabadus sihilisest kasvatusest, siis D'Annunzio pöörab keele looduslikkuse metafoori kunsti metafooriks; itaalia keel oli tema arvates „tööka kunstniku rõõm ja jõud”, mis „ei pea kunagi vastu sellisele tahtele, millel on piisav vägi ja meisterlikkus seda painutada ja põimida kõige nõtkematesse pärgadesse ja väänlevamatesse girlandidesse” (D'Annunzio 1988: 641).¹¹ Kunsti võitu loomulikkuse üle kehastab väga hästi D'Annunzio kuulsaima romaani „Süütu” esteedist peategelane ja autori *alter ego* Andrea Sperelli, kelle oluliseks omaduseks on just kunstlik, lihtsusest kaugele jääv väljendusviis, mida ta „valmistab ette isegi kõige tõsisemate hingeliigutuste puhul” (vt *La lingua nella storia d'Italia* 2002: 204). Sellise sõnakultuse põhjuseks oli just nagu Aavikulgi keele esteetiliste aspektide esmatähtsus kommunikatiivsuse ja loomulikkusega võrreldes.

Eesti keeleuendajate D'Annunzio-eelistus tundub seega kinnitavat Aaviku ja Ridala kalduvust sulatada kirjakeele ja kirjandusliku stiili küsimused ühte. Sellesama kalduvuse teine itaalia *questione della lingua*’ga seotud märk oli Ridala 1919. aastal avaldatud esteetikaülevaade, mille ta seadis kokku Itaalia filosoofi Benedetto Croce esteetikasüsteemi järgi (Ridala 1919). Ridala spikriks on olnud Croce mahukas raamat „Esteetika kui väljendusteadus ja üldlingvistika” („*Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*”), mis ilmus Itaalias 1902. aastal. Nagu raamatu teooriaosa lõppjärelduse pealkirjast „Lingvistika ja esteetika identsus” hästi paistab, on itaalia filosoofi mõttetöö kõige radikaalsem tulemus esteetika ja lingvistika (ehk stiili või väljenduse ja keeleküsimuse) täielik kokkulangemine, mis avaldub Croce sõnades esteetilise ja keelilise fakti redutseerimatu individuaalsuse printsiibi vastandamises (manzoniliku) keele ühtsuse ehk mudelkeele türanniale. Keeleühtsuse kriitika seostub Crocel otseselt keele stabiilsuse kriitikaga, sest otsida

¹¹ Keele looduslikkuse ja kunstlikkuse metafooride põimumises peegeldub hästi D'Annunzio filosoofiline eklektism, mis oli mõjutatud ühelt poolt Nietzsche üliinimlikust elujõulisusest ja teiselt poolt dekadentlikust eluvõõrast estetismist. Samasugune eklektism avaldub ka keeleuendust raamistava Noor-Eesti programmilistes töödes.

udelkeelt on "sama hea kui otsida liikumatust liikumises" (Croce 1998: 189, 192–193). Filosoof polemiseeris seepärast nendega, kes välistavad (nagu eesti keeleuuenduse kriitikud) kunstliku, tahteaktist lähtuva keeleloome: "...kui keel on vaimne looming, siis jääb ta alati loominguks" ja just esteetika on see distsipliin, mis võimaldab meil „tundma õppida keele loomust" (Croce 1998: 186, 190–191).

Lõpetuseks: kahetine keeleuuendus

Ridala „Süütu" tõlke keele ümber puhkenud poleemika näitab siiski, et Aavik polnud päris valmis D'Annunzio ja Croce moodi keele ja stiili ehk lingvistika ja esteetika ühtesulatamise teed lõpuni käima, vaid soovis nende vahel teatava nihke säilitada. Sellepärast tervitas Aavik ühelt poolt Ridala radikaalse katse ilmumist keeleuuenduse olulise edasitõukena – „selle kõrval kahvatab iga vähem kaugele minev uuenduslik tekst" – ja kaitses „Süütu" tõlget nende vastu, kes ründasid selle keelelist radikaalsust selleks, et välja kuulutada keeleuuenduse nurjumine (Aavik, Tuglas 1990: 74, 83; vt ka Ploom 2005; Monticelli 2006).¹² Teiselt poolt tunnetas aga Aavik ise nurjumise riski, mis tõepoolest kaasneb keeleuuenduse programmi esitamisega raskesti vastuvõetavas vormis, s.t lingvistiliste uuenduste otsesel seostamisel keerulise ilukirjandusliku stiili loomise vajadusega. Nagu Tuglas talle vastupidi soovitas, „keelelisi uuendusi läbi viia püüdes tarvitagu äärmiselt lihtsat, kerget, selget stiili ja lauseehitust" (Aavik, Tuglas 1990: 72).

Võimalik, et sõbra mõjul jõudis ka Aavik 1915. aastal „Süütu" tõlke põhjalikumal arvustamisel järeldusele, et D'Annunzio romaani kirjandusliku stiili ja aine raskus on keeleuuenduste levitamise otstarbeks ebakohane, sest lugejad ei oska sisulis-stiililist külge keelelisest lahus hoida ning raske sisu ja stiili tõttu võib ka keel raskemana tunduda (Aavik 1915c: 78). Sellepärast rõhutas Aavik „Süütu" kriitikat silmas pidades vajadust hoida lahus keeleuuenduse ja stiili küsimusi: selleks et tutvustada uuendusi publikule, on seega parem neid esitada arusaadava ja huvitava sisuga ning selges ja elavas, kerges stiilis (Aavik 1915a: 70), nagu on näiteks aasta varem Aaviku alustatud tõlkesari „Hirmu ja õuduse jutud".

„Süütu" kaasus toob seega hästi esile keeleuuenduse kahevahele jäämist, millest käesolev artikkel lähtus ja mida aitas loodetavasti välja tuua ka keeleuuenduse oluliste aspektide kõrvutamise itaalia keeleküsümuse erinevate momentidega. Kas tegemist on keeleideaali kui stiili otsinguga kirjanduse jaoks (nagu Dante *vulgare illustre*), keelepiiride katsetamise ja nihutamisega (nagu D'Annunzio estetismis) ning individuaalse keeleloome õiguse teoretiseerimise ja praktiseerimisega (nagu Croce esteetikas) või uue funktsionaalse keele normi otsinguga, mis on mõeldud kogu (haritud) rahva igapäevaelu kommunikatiivsete vajaduste rahuldamiseks (nagu Manzoni „ühtne, terviklik ja tegelik keel")? Eesti keeleuuenduse otsustamatus nende valikute konstelatsioonis ei osuta minu arvates liikumise teoreetilisele nõrkusele ega vähe-

¹² Näiteks Veski on süüdistanud Ridala tõlget mõtte segastamises ja lausete muutmises lahendamata mõistatuseks (Veski 1958: 55). Aga isegi nooreestlane Tuglas on kirjutanud Ridala tõlke kohta, et see on kõige kardetavam keele fantaasia ja paljas kurioosum (Aavik, Tuglas 1990: 88, 71–72).

sele teadlikkusele, vaid toob huvitavalt nähtavale kunstliku ja loomuliku, loodu ja antu, individuaalse ja kollektiivse, luulelise ja argipäevase, vabaduse ja normi piiridel oleva umbmäärase ala, millega me paratamatult kokku puutume iga kord, kui mängus on selline oluline inimkultuuri nähtus nagu keel.

Kirjandus

- A a v i k, Johannes 1905. Eesti kirjakeele täiendamise abinõudest. – „Noor-Eesti” I album. [Tartu:] „Kirjanduse Sõprade” Kirjastus, lk 114–131.
- A a v i k, Johannes 1912. Tuleviku Eesti keel. – „Noor-Eesti” IV album. [Tartu:] Noor-Eesti, lk 170–179.
- A a v i k, Johannes 1914a. Eesti rahvusliku suurteose keel. Keelelise uuenduse kirjastik № 1. Tartu: Reform.
- A a v i k, Johannes 1914b. Kas uuendada või mitte? 28 väidet ja vastuväidet J. V. Veski’le. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- A a v i k, Johannes 1915a. Aine, stiil, keel. – Keeleline Kuukiri, nr 3/4, lk 69–71.
- A a v i k, Johannes 1915b. Eesti kirjakeelse stiili arenemisjärgud. – „Noor-Eesti” V album. [Tartu:] Noor-Eesti, lk 216–229.
- A a v i k, Johannes 1915c. Keelelised arvustused. Gabriele d’Annunzio: Süütu. Itaalia keelest tõlkinud V. Ridala. – Keeleline Kuukiri, nr 3/4, lk 77–82.
- A a v i k, Johannes 1916a. Katsed ja näited. 2. Koguke keeleproovina tõlgitud novelle ühes pikema grammatilise sissejuhatusega. Tartu: Reform.
- A a v i k, Johannes 1916b. Mis on keeleuuendus? Ta põhjendus ja ta programm. Tartu: Reform.
- A a v i k, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Keelelise uuenduse kirjastik nr. 36. Tartu: Istandik.
- A a v i k, Johannes, T u g l a s, Friedebert 1990. Kultuurilugu kirjapeeglis. Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Toim. H. Vihma. Tallinn: Valgus.
- A l i g h i e r i, Dante 1993. De vulgari eloquentia – Tutte le opere. Roma: Newton Compton editori.
- A s c o l i, Graziadia Isaia 1872. Proemio all’ „Archivio glottologico italiano”. – http://www.einaudi.it/einaudi/images_art/proemio.pdf
- C a s a l, Rodrigo Cacho 2000. El Neologismo parasintético en Quevedo y Dante. – La Perignola, nr 4, lk 417–445.
- C a s t e l l a n i, Arrigo 1982. Quanti erano gli italofoeni nel 1861? – Studi Linguistici Italiani, VIII, lk 3–26.
- C o r t i, Maria 1993. Percorsi dell’invenzione. Il linguaggio poetico e Dante. Torino: Einaudi.
- C r o c e, Benedetto 1998. Esteetika kui väljendusteadus ja üldlingvistika. Teooria ja ajalugu. Tartu: Ilmamaa.
- D ’ A n n u n z i o, Gabriele 1988. Trionfo della morte. – Prose di romanzi. Volume primo. Toim Ezio Raimondi. Milano: Mondadori, lk 637–1018.
- D e M a u r o, T. 1976. Storia linguistica dell’Italia unita. Bari: Laterza.
- E r e l t, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- G r a m s c i, Antonio 1975. Quaderni dal carcere. Vol. III. Torino: Einaudi.
- Inferno = Dante Alighieri, La Divina Commedia I. Inferno. Milano: Rizzoli, 1975.
- J õ g e v e r, Jaan 1914. Kirjandusline ülevaade. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 176–180.

- Kettunen, Lauri 1919. Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul. Tartu: Ed. Bergmann.
- La lingua nella storia d'Italia. Toim L. Serianni. Milano: Libri Scheiwiller, 2002.
- Leetberg, Kaarel 1927. Äpardunud keeleuendus. Rakvere: Ühistrükikoda Rakveres.
- Linde, Bernhard 1918. „Noor-Eesti” kümne aastat. Tartu: [s.n.].
- Manzoni, Alessandro 1971. I promessi sposi. Vol. I. Toim L. Caretti. Torino: Einaudi.
- Manzoni, Alessandro 1974. Scritti sulla questione della lingua. Torino: Loescher Editore.
- Manzoni, Alessandro 1990. Opere. Vol. III. Scritti linguistici. Torino: UTET.
- Manzoni, Alessandro 1993. Tutte le lettere. Vol. I. Toim C. Arieti. Milano: Adelphi.
- Marazzini, Claudio 2000. Da Dante alla lingua selvaggia. Sette secoli di dibattito sull'italiano. Roma: Carocci Editore.
- Migliorini, Bruno 1972. Breve storia della lingua italiana. Firenze: Sansoni.
- Monticelli, Daniele 2006. Keeleuendus ja tõlkimine „Noor-Eesti” kultuurilise utopia raames Villem Ridala tõlgitud „Süütu” tõlke näitel”. – Keel ja Kirjandus, nr 5–6, lk 379–386, 477–490.
- Monticelli, Daniele 2008. Noor-Eesti projektist tänapäeva Eesti kultuurilispoliitilise diskursuse taustal. Kriitilised ülestähendused. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 1/2. Noor-Eesti kümne aastat: esteetika ja tähendusi. Toim M. Laak. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 276–287.
- Paradiso = Dante Alighieri, La Divina Commedia. III Paradiso. Milano: Rizzoli, 1975.
- Purgatorio = Dante Alighieri, La Divina Commedia. II Purgatorio. Milano: Rizzoli, 1975.
- Ploom, Ülar 2005. D'Annunzio „Innocente” ja Ridala „Süütu”: mõningaid vähem teadvustatud aspekte seoses Noor-Eestiga. – Looming, nr 12, lk 1851–1862.
- Ridala, Villem 1911. Eesti kirjakeele arenemine. – Eesti Kultura I. Tartu: „Postimehe” kirjastus.
- Ridala, Villem 1919. Esteetika. Tartu: Noor-Eesti.
- Suits, Gustav 1931. Noor-Eesti nõlvakult: kahe revolutsiooni vahel. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Veski, Johannes Voldemar 1914. Eesti keele praegune arenemisejärg. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 169–176.
- Veski, Johannes Voldemar 1919. Paar awalikku küsimust J. Aawikule. – Postimees 14. VI.
- Veski, Johannes Voldemar 1958. Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Estonian Language Renewal and the Italian *questione della lingua*. Parallels and Intersections

Keywords: linguistics, philosophy of language, cultural studies, Estonian language, Italian language, Johannes Aavik, Dante Alighieri, language planning, language renewal

The article analyses the theoretical premises, strategies of argumentation and rhetoric that Italian linguists and writers have used at different historical periods to motivate their activity in the field of language planning and renewal. These are compared with analogous aspects of the broad linguistic debate which took place in Estonia in the early 20th century around the language renewal movement. The purpose of the contrastive study is to pinpoint the cultural and ideological grounds of the Estonian renewers' aspirations towards a radical linguistic change. The comparison between the linguistic work of Dante Alighieri and Johannes Aavik brings to the fore the ambiguous relationship between language renewal and creation of a literary style (linguistics and aesthetics). More generally the question of the naturalness or artificiality of human languages is considered. The socio-political aspects of the dispute between Estonian language renewers and their opponents are analyzed against the background of the polemics on standard Italian, which took place between the writer Alessandro Manzoni and the linguist Graziadio Isaia Ascoli, following the birth of the Italian state, in the late 19th century. Both the Estonian and Italian debates consider the ideologically charged alternatives of stability or change, unity or multiplicity, economy or proliferation, which relate to socio-political questions such as the distinction (or confusion) of the own and the foreign. The strong influence of Gabriele D'Annunzio's and Benedetto Croce's ideas about aesthetics, literature and language finally establish a direct relation between the Estonian language renewal and the Italian *questione della lingua*. In my discussion on why Aavik and Villem Ridala chose to draw upon the two Italian authors' theoretical suggestions, I try to demonstrate a fundamental and fruitful ambiguity in the activity of the Estonian language renewers.

Daniele Monticelli (b. 1970), PhD in Semiotics, Tallinn University, Institute of Germanic and Romance Languages and Cultures, lecturer in Italian Studies, monticelli@hotmail.ee